

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.497>

JEL classification: Q13.Q18.D13.F14

UDC: 338.439.4/.5:339.137.2/.564:005.21

Ігор ПАСКА

доктор економічних наук, професор,
декан економічного факультету,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID iD: 0000-0003-4453-8905

Іван СВИНОУС

доктор економічних наук,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID iD: 0000-0002-0346-1596

Ірина АРТИМОНОВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID iD: 0000-0003-1054-1356

Сергій ОСТАПЕНКО

доктор філософії в галузі економіки, аналітик інвестиційних проектів,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID iD: 0000-0001-7653-4787

Наталія ПРИСЯЖНЮК

кандидат ветеринарних наук,
доцент кафедри іхтіології та зоології,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID iD: 0000-0002-4737-0143

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ АГРОПРОДОВОЛЬСТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. В умовах загострення у XXI ст. світової продовольчої проблеми сільське господарство об'єктивно стає ключовою галуззю глобальної економіки та є не лише основою для вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки держави, а й перспективним джерелом надходження грошових коштів. Більш того, ефективний розвиток сільського господарства робить істотний внесок у національне економічне зростання та скорочення бідності. Враховуючи умови воєнного часу без вироблення єдиної державної політики гарантування економічної безпеки неможливо, відповідно й підвищити конкурентоспроможність аграрної сфери та стабілізувати економічну ситуацію в Україні.

© Ігор Паска, Іван Свиноус, Ірина Артімонова, Сергій Остапенко, Наталія Присяжнюк, 2024

Отримано: 22.08.2024 р.

Рекомендовано до друку: 14.09.2024 р.

Опубліковано: 30.09.2024 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Паска І., Свиноус І., Артімонова І., Остапенко С., Присяжнюк Н. Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках агропродовольства. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 497-508. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.497>

Метод (методологія). В процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – для вивчення зв'язків між фактами, явищами і процесами в системі ведення експортно-імпоротної діяльності на ринку агропродовольства, статистичний аналіз – при дослідженні основних показників динаміки торгівлі агропродовольством вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками з країнами-партнерами, порівняльний – для зіставлення експортно-імпоротної операцій у різні часові періоди з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку, групування – для ідентифікації окремих чинників впливу на розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольством, діалектичний та абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень, формулювання висновків, графічні методи застосовувалися при дослідженні зв'язків, ідентифікації тенденцій та детермінації закономірностей економічного й організаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу.

Результати. Вважаємо, що ліквідація ринку закупівель за готівку забезпечить значні надходження у вигляді сплачених податків до бюджетів різних рівнів та прозоре формування цін на сільськогосподарську продукцію на всіх етапах товароруху.

Варто відзначити, що запровадження механізму відшкодування експортерам ПДВ посилює диспропорцію в розвитку між малими та великими сільськогосподарськими товаровиробниками, вищим рівнем ефективності порівняно з першими.

В умовах висококонкурентного світового ринку та розвитку нетарифних обмежень імпорту можливості аграрного бізнесу до самостійного розвитку експорту суттєво обмежені. У цьому комплексний характер використання широкого спектра заходів і механізмів підтримки експорту виступає визначальним чинником успішної реалізації експортного потенціалу країни та його диверсифікації. У сукупності детальне вивчення світового досвіду розвитку зовнішньоторговельної діяльності у сфері експорту сільськогосподарської продукції та продовольства дозволяє розробляти й широко застосовувати найефективніші практики та інструменти підтримки і стимулювання експорту продовольства із урахуванням національних ресурсів та особливостей України.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція; експорт; імпорт; державна підтримка; зовнішні ринки; зовнішня торгівля.

Вступ

В умовах загострення у XXI ст. світової продовольчої проблеми сільське господарство об'єктивно стає ключовою галуззю глобальної економіки та є не лише основою для вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки держави, а й перспективним джерелом надходження грошових коштів. Більш того, ефективний розвиток сільського господарства робить істотний внесок у національне економічне зростання та скорочення бідності. Враховуючи умови воєнного часу без вироблення єдиної державної політики гарантування економічної безпеки неможливо, відповідно й підвищити конкурентоспроможність аграрної сфери та стабілізувати економічну ситуацію в Україні.

Ефективність і конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від взаємодії останнього з іншими галузями аграрного сектору та харчової промисловості. З метою забезпечення збалансованого і пропорційного розвитку

сільського господарства вимагає удосконалення цін та цінових відносин у галузі шляхом запровадження комплексної системи заходів державного регулювання ринкового ціноутворення.

Ціни є одним із найважливіших елементів економічного механізму аграрного сектору. Керівники сільськогосподарських підприємств не завжди розуміють, як формуються закупівельні ціни трейдерів України – основного каналу збуту. Важливо врахувати, що вартість залежить від багатьох факторів, зокрема: тенденція на світовому ринку. Три чверті всього українського врожаю спрямовується на експорт, тож закупівельні ціни трейдерів безпосередньо залежать від експортних, а також від логістичних витрати та якості зерна.

Вагомий внесок у дослідження проблем формування конкурентоспроможності підприємств зробили відомі зарубіжні вчені-економісти різних часів: Г. Азоєва, І. Ансоффа, П. Друкера, Ф. Еджуорта, А. Курно, А. Лернера, Б. Оліна, М. Портера, Д. Рікардо, Дж. Робінсон,

П. Сраффи, А. Сміта, А. Стрікланда, А. Томпсона, Е. Хекшера, Ф. Хайека та інших. Фундаментальними дослідженнями проблем з обґрунтуванням конкретних практичних дій щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займалися й вітчизняні вчені-аграрники, зокрема В. Андрійчук, П. Березівський, В. Бойко, О. Гудзинський, Т. Дудар, С. Дусановський, С. Кваша, Ю. Лопатинський, М. Малік, Л. Марміль, В. Месель-Веселяк, О. Нужна, М. Пархомець, П. Саблук, О. Шпичак, І. Яців та ряд інших науковців.

Мета статті

На основі узагальнення досвіду провідних країн світу запропонувати практичні рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках агропродовольства.

Результати та обговорення

Конкурентоспроможність підприємств є динамічним і багатоаспектним економічним явищем, що зумовлює відмінності як у його інтерпретації, так і практичній реалізації. Сучасні підходи до її дослідження у сільськогосподарських підприємствах потребують врахування зміни масштабів виробництва, турбулентності середовища, ринкової кон'юнктури, маркетингової діяльності.

Військова агресія росії проти України спричинила негативні наслідки для соціально-економічного розвитку нашої країни. За даними Державної прикордонної служби України, протягом 24 лютого по 3 червня 2022 р. з України виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість яких – громадяни нашої держави. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 9 червня 2022 р. у країнах Європи перебувало понад 4,9 млн біженців, які покинули Україну через війну. За даними УВКБ ООН, станом на 9 червня 2022 р. понад 3,2 млн біженців з України зареєструвалися у Європі для отримання тимчасового притулку або статусу статусу біженця [1].

За оцінками МОМ, найбільша частка людей переїхала до західного макрорегіону – понад 2,5 млн осіб. Проте дані, які публікують державні адміністрації у західних областях, не

збігаються з цими оцінками. Таку різницю можна пояснити тим, що лише певна частина українців повідомляє про своє прибуття місцевим органам влади: найімовірніше, реєстрація відбувається у випадках, коли прибулі звертаються по допомогу з поселенням або за гуманітарною підтримкою [2].

Водночас, військові дії призвели до повного чи часткового призупинення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. За даними Державної служби статистики України, загальна кількість активних підприємств в Україні станом на 1 листопада 2022 р. становила 659,8 тис. одиниць, що на 7 % менше порівняно з 2021 р., у тому числі сільськогосподарських підприємств – 37 тис. одиниць, що на 3000 суб'єктів господарювання менше ніж у 2021 р.

Незважаючи на суттєвий відтік населення в нашої державі залишається відносно високий рівень безробіття. Так, за даними Національного банку України рівень безробіття у середньому за 2022 р. оцінено у 25-26%, що відповідає загальній кількості безробітних у 3,2 млн осіб [3].

Варто зауважити, що за даними Державної служби статистики України спостерігається зростання середньої місячної заробітної плати за підсумками 2022 р. на 6 % порівняно з 2021 р., що становить 14857 грн. Проте, у доларовому еквіваленті середня заробітна плата скоротилась до 459 дол. США.

За підрахунками експертів реальні доходи громадян України починаючи з лютого по грудень 2022 р. впали орієнтовно на 21% [4]. В умовах зниження реальних доходів відбулося зростання цін на основні продукти харчування. У 2022 р. темпи зростання цін на оброблені продовольчі товари збільшились до 29,3%. В умовах дефіциту ресурсу електроенергії продукти подорожчали, оскільки на їх виробництво потрібна значна кількість енергії, а також термічна обробка або зберігання у холодильних установках. Це м'ясні, молочні, олійні продукти, кондитерські вироби, безалкогольні напої та консерви.

Зростання індексу споживчих цін у грудні 2022 р. порівняно з груднем 2021 р. становив: на яйця – 176,6%, фрукти – 173,8%, овочі – 151,8%, цукор – 131,0%, хліб і хлібопродукти – 130,3%, масло вершкове – 128,9%, макаронні вироби – 127,9%, твердий сир і м'який сир –

125,0%, м'ясо та м'ясопродукти – 124,6%, молоко – 118,7%, олію соняшникову – 114,5%. Причиною зростання цін насамперед відзначають збільшення собівартості сільськогосподарського виробництва внаслідок суттєвого підвищення цін на паливно-мастильні матеріали та мінеральні добрива, зростання витрат на зберігання

продуктів харчування тощо. Відзначимо, що збільшення експортних цін на олію соняшникову вплинуло на її подорожчання на внутрішньому ринку.

Так, протягом 2022 р. спостерігалось зростання вартості пального, зокрема дизельного (рис. 1).

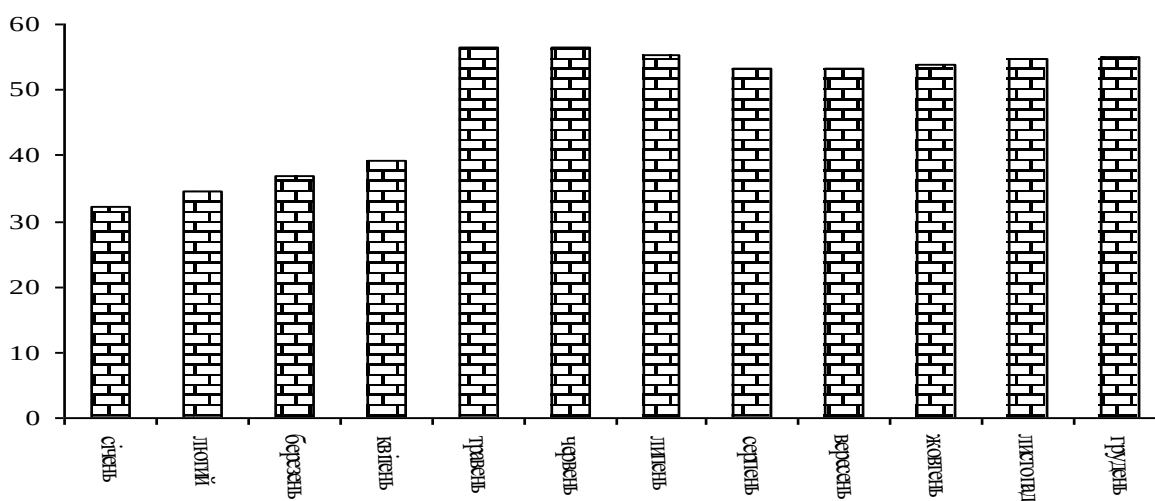

Рис. 1. Динаміка зміни вартості дизельного пального у 2022 р., грн/л

Джерело: складено на основі даних [5].

Як свідчать результати проведених досліджень, низький рівень цін на дизельне паливо, що спостерігалось у період з січня по квітень 2022 р., зумовлено наявністю довоєнних запасів. На думку експертів різке зростання вартості пального відбулося у травні, що викликане кількома чинниками: збільшення вартості імпортової сировини; щодакна публікація Мінекономіки так званих рекомендованих цін, які відкрили шлях до більшого зростання цін, ніж це спричинено об'єктивними підставами; через повномасштабне вторгнення Росії в Україну, потужності для зберігання та перевалки нафтопродуктів були знищені або заблоковані. Власне виробництво після руйнування Кременчуцького НПЗ повністю зупинилося; ембарго на імпорт нафти та нафтопродуктів з країни-агресорки.

На сьогодні, перед країною, яка має статус світового виробника продовольства постає завдання розмінування та рекультивування сільськогосподарських угідь. За експертними

оцінками близько 5 млн га земель сільськогосподарського призначення наразі непридатні до використання через забруднення, забруднення вибухонебезпечними залишками або бойові дії, що тривають. У зв'язку з цим відбулося скорочення площі озимих культур на 3,2 млн га [6].

Відтак ми поділяємо думку фахівців у цій сфері, що процес розмінування потребуватиме тривалого періоду і значних фінансових ресурсів. Усе призведе до суттєвого скорочення пропозиції на світовому ринку агропродовольства та спричинить зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію.

FAO припускає, що через війну станеться зростання світових цін на продовольство на понад 20%. Перебої з постачаннями у Чорноморському регіоні вже спричинили зростання індексу зернових та олійних культур (IGC) до історичного максимуму [7].

За даними НБУ у грудні 2022 р. темпи споживчої інфляції залишилися на рівні попереднього місяця – 0,7% за місяць. Річна інфляція становила 26,6%. Впродовж усього періоду повномасштабної війни інфляцію практично формували два головних чинники: обсяги руйнування інфраструктури і логістики та масштабна вимушена міграція населення.

Разом із тим, стабілізації ринку сприяє продовольчий імпорт, що підкріплює вітчизняну пропозицію товарів, не додаючи наразі поштовху у напрямку зростання цін за відносної стабільності цін на продовольство на світових ринках. На ринках пшениці та кукурудзи переважає знижувальний тиск на ціни, зокрема через дію «зернового коридору». Погодні умови внесли свої корективи у врожай у різних країнах: слабкий урожай кукурудзи в США був компенсований рекордними результатами урожаю в Бразилії, а високий обсяг збору пшениці в Австралії дав змогу компенсувати низький врожай в Аргентині. Подальша робота «зернового коридору» сформує надлишкову пропозицію всупереч зростанню попиту, що призведе до зниження цін на прогнозованому горизонті, фіксації обмінного курсу гривні та її відносної стабільності на готівковому ринку. Попри коригування офіційного курсу гривні у липні 2022 р., його фіксація завдяки валютним інтервенціям та заходам контролю за рухом капіталу та валютними операціями все ще обмежувала зростання собівартості товарів та послуг, зокрема через вартість імпортованих складових. Вагомий вплив цього чинника проявлявся через стримування інфляційних і курсових очікувань громадян та бізнесу, зменшення ризиків фінансової дестабілізації.

За дослідженнями науковців, цінові відносини включають в себе відносини економічних суб'єктів, які виникають у процесі відтворення на стадії обміну в результаті купівлі–продажу продукції та послуг [8-9]. У ринкових умовах державне регулювання цін, зокрема у сільському господарстві на основі чинного законодавства було скасовано. Відмітимо, що під час пандемії COVID-19 та запровадження військового стану в Україні було запроваджено на основі відповідних Постанов Кабінету Міністрів України державне регулювання цін на соціально значимі продукти харчування. Проте у практичній

площині не відбулося реалізації основних положень вищезазначених нормативно–правових актів.

Як показує світовий досвід, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, їх рівень залежать від цін, які склалися на стандартизованих видах агропродовольства на провідних біржах світу [9]. Україна також залежить від ціноутворення на біржових ринках, (через відсутність динамічного розвитку національного біржового ринку). Біржові котирування цін на сільськогосподарську продукцію, що формуються з цін проведених торгів на торгових площах спеціалізованих бірж, зокрема на Аграрній біржі, визнано орієнтиром у питанні визначення трансфертних цін за угодами, які стосуються продукції аграрного сектору та харчової промисловості, що відповідає положенням розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.10.2013 р. № 866–р «Про затвердження переліку джерел інформації про ринкові ціни для цілей трансфертного ціноутворення».

Включенню котирувань спеціалізованої Аграрної біржі до джерел визначення ринкових цін передував глибокий аналіз та порівняння результатів біржових торгів на Аграрній біржі із загальною ринковою тенденцією. Верховна Рада України 28 грудня 2014 р. ухвалила Закон України №72–VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України по удосконаленню податкового контролю за трансфертним ціноутворенням», яким передбачається, що з метою оподаткування контрольованих операцій з імпорту та експорту визначених Законом товарів використовується встановлення цін за принципом «втягнутої руки».

Проте, як свідчить аналіз практичного застосування вищезазначеного нормативно–правового акту, для визначення порівнянних цін слід брати до уваги лише біржові котирування світових товарних бірж, оскільки: ліквідність на світових біржах значно вища, ніж на внутрішньому ринку; біржові котирування світових бірж враховують усі фактори, а тому можна стверджувати про відображення ними реальної вартості активу; біржові контракти стандартизовані, тому конкуренція ведеться чисто за вартістю активу – це дозволяє усунути фактор договорів із пов'язаними особами.

Аналізуючи діяльність зарубіжних і вітчизняних бірж, можна стверджувати, що за формами організації торгівлі, за її завданнями вітчизняні біржі поки що порівняно із зарубіжними [11]. Сучасні ж зарубіжні товарні біржі, які торгують зерном, виконують не так функцію каналу його розподілу, як функцію страхування виробників і споживачів зерна відносно різкого коливання цін.

Водночас слід зазначити, що при розвитку вітчизняної біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією необхідна спеціалізація бірж та їхнє раціональне розміщення в місцях концентрації попиту на специфічний біржовий товар та його пропозиції. Через товарні біржі доцільна закупівля частини сільськогосподарської продукції до Державного резерву, проведення товарних та закупівельних інтервенцій на ринку агропродовольства.

Оцінюючи ситуацію, що склалася на вітчизняному ринку агропродовольства варто визнати, що по-перше, більшість вказаних раніше проблем витікають з нерозвиненості ринку сільськогосподарської продукції, зокрема механізмів організованого збуту, по-друге, окремі елементи, які становлять інфраструктуру ринку зерна, присутні, але не утворюють єдиної економічної системи.

Вважаємо, що спосіб вирішення окреслених проблем полягає у розвитку інфраструктури ринку аграрної продукції в центрі якого мають функціонувати високоліквідні та безпечні товарні біржі.

Визнана як специфічна форма здійснення торгівлі, біржова торгівля вирізняється низкою притаманних лише їй особливостей, здебільшого у сфері ціноутворення. Механізм ціноутворення на біржовому ринку будується на таких основних принципах: ціноутворення має вільний характер; законодавством передбачено можливість встановлення товарною біржою цінового коридору та вжиття заходів, спрямованих на недопущення маніпулювання цінами; товарним біржам надано право самостійного застосування інших, не передбачених законодавством, регулюючих та контрольних механізмів. Як свідчить практика, механізми ціноутворення на

біржовому та позабіржовому сегментах товарного ринку суттєво різняться між собою [12]. Проте проведена правова лібералізація у сфері ціноутворення дозволила значною мірою збалансувати ці механізми, знівелювавши суттєві відмінності між ними. Вважаємо, що скасування обмежень сприяє можливості учасникам біржової торгівлі самостійно встановлювати ціни та реалізовувати більше продукції і сировини.

Варто зауважити, що на сьогодні за основний чинник, який призводить до збитковості виробництва експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції може слугувати суттєве зростання логістичних витрат [13]. В Україні логістика сільськогосподарської продукції, зокрема зерна – основного експортного товару, не ефективна порівняно із США та країнами ЄС. Якщо у США та ЄС середні витрати на логістику становлять 5–9% собівартості зерна, то в Україні цей показник може досягати 40–50% [14]. Безперечно, цей факт впливає на конкурентоспроможність українського виробника на світовому ринку.

Значною мірою на зростання цін на продовольчі товари вплинуло суттєве підвищення вартості тарифів на перевезення залізничним транспортом. Так, за даними Державної служби статистики України протягом I–II кварталів 2022 р. вартість перевезень залізничним транспортом залишалася незмінною, а в III кварталі спостерігалось підвищення на 70% (рис. 2).

Враховуючи постійні руйнування інфраструктури через обстріли та витрати у 100 млрд, які за даними АТ «Укрзалізниця», необхідні на відновлення пошкоджень – піднімати тарифи було необхідно [15].

Галузеві асоціації звернулися до уряду України запровадити мораторій на підвищення тарифів на вантажні перевезення на час військового стану та 3–6 місяців після його завершення. За даними Української зернової асоціації, таке зростання вартості залізничної логістики для зернових вантажів призведе до додаткових витрат аграріїв, що оцінюються у 120 млн дол. США на рік [16].

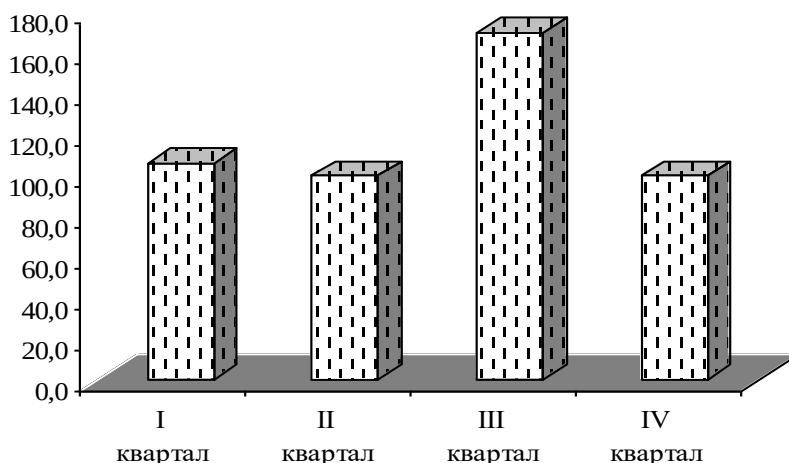

Рис. 2. Динаміка індексів тарифів на перевезення зерна залізничним транспортом у 2022 р., %

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України.

Згідно із середніми розрахунками, вартість 1 т пшениці в полі вимушено знизилася до 90 дол. США за 1 т, при собівартості виробництва щонайменше 160 дол. США/т.

На основі узагальнення публічної інформації видається доцільним упорядкувати етапи формування ціни на кукурудзу на всіх процесах товароруку від вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника до кінцевого споживача в умовах дії «зернового коридору» станом на жовтень 2022 р.

На світовому продовольчому ринку відзначається досить високий рівень конкуренції між країнами за ринки збуту, де все ще існує високий ступінь митно-тарифного захисту та спостерігається активне використання широкого спектра нетарифних обмежень. Незважаючи на лібералізацію міжнародної торгівлі, ставки імпортного мита на агропродовольчі товари в багатьох державах залишаються досить високими та диференційовані по країнах і регіонах. До прикладу, середній рівень митного тарифу за групою агропродовольчих товарів становить в Єгипті 63%, Кореї – 57%, Норвегії – 45%, Туреччині – 42%, Індії – 39% [17]. Подібне призводить до того, що для ефективної реалізації свого експортного потенціалу країни широко використовують природні та економічні конкурентні переваги, які значною мірою забезпечуються широким

спектром організаційно-економічних заходів для підтримки експортних поставок.

У країнах-експортерах державна підтримка експорту відіграє важливу роль у комплексі зовнішньоекономічної політики. Для просування експортної продукції й збільшення обсягів експорту в сучасній економіці держави активно розвивають та використовують цілу низку заходів та інструментів стимулювання збуту продукції підприємств аграрного сектору на зовнішні ринки – від створення сприятливого клімату для експортерів та закінчуючи фінансовими заходами підтримки розвитку високотехнологічного експортного виробництва [18].

У Польщі реалізується низка успішних програм: «Спробуй якісні продукти», «Програма забезпечення якості м'ясної продукції», «Система контролю якості свинини», «Забезпечення якості продовольчої продукції».

Варто зауважити, що доцільним для українського ринку агропродовольства буде формування спеціалізованих кластерів, зорієнтованих на підтримку та просування конкретних видів сільськогосподарської продукції. Ключовими особливостями таких структур слід відзначити створення авторитетного керуючого комітету, затвердження ним стратегії та плану

розвитку, залучення до складу спеціалізованого кластера більшої частини зацікавлених сторін. На нашу думку це призведе до суттєвого скорочення трансакційних витрат при експорті сільськогосподарської продукції безпосередньо їх виробниками.

У США сформовано багаторівневу національну систему підтримки експорту зі значною кількістю інститутів, що виконують різноманітні функції. Ключовим державним інститутом у системі підтримки експорту США слугує Міністерство торгівлі. У структурі ефективних інструментів експортної підтримки США важливе місце належить державному експортному кредитуванню, яке реалізує офіційне експортне агентство [19].

Перспективними інструментами для використання в нашій країні на основі досвіду США можна виокремити: широкий розвиток грантових інструментів; створення національної платформи фінансової взаємодії з відпрацюванням та прийняттям партнерських угод; експортне кредитування [20]. Цей підхід реалізується Комерційної службою США, який базується на здійсненні моніторингу та оцінці ефективності експортної діяльності з різних напрямів; ідентифікації та аналізу проблем, які негативно впливають на розвиток експорту; розробці рекомендацій для вирішення проблем і забезпечення потреб експортерів й виконання функцій ланки між представниками бізнесу та органів державного управління для оперативного вирішення питань і проблем, що перешкоджають розвитку експорту; організації та проведенні спеціалізованих конференцій для експортерів; створенні єдиного автоматичного комерційного середовища; організації міжнародного електронного торгового майданчика й розробці цифрової стратегії електронної комерції на зарубіжних ринках.

Розвиток експортноорієнтованого сільського господарства та вирішення необхідних завдань у вказаному напрямі ґрунтується на основі вдосконалення організаційно-правових форм товаровиробників, розвитку кооперації, інтеграції, формування кластерів органічного

сільського господарства в регіонах з відповідним ресурсним, природним, екологічним потенціалом. Важливими у цьому значенні можуть стати експортноорієнтовані кооперативи для консолідації на базі єдиних вироблених стандартів партій продукції малих і середніх виробників та організації експорту, підвищення привабливості експортних ринків для таких виробників за рахунок використання ефекту масштабу, концентрації капіталу, ресурсного потенціалу сільських територій.

Структурно зовнішньоторговельні кооперативи можуть включати поряд із сільськогосподарськими та переробними підприємствами торгіві, організації логістики, лабораторії оцінки якості та сертифікації продукції, інформаційно-консультаційні центри, працювати за договорами з науково-дослідними установами, закладами вищої освіти тощо.

У таких формуваннях організовано загальне управління з відокремленим апаратом, загальне планування, централізація служб маркетингу, сертифікації, організації збуту та постачання матеріально-технічних ресурсів, підготовки та підвищення кваліфікації персоналу до необхідного рівня в умовах інноваційного органічного сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції.

Зважаючи на ситуацію 3 березня 2022 р. Верховна Рада прийняла зміни до податкового законодавства, а саме: на час воєнного стану призупинено відшкодування ПДВ експортерам. За дослідженнями науковців, відсутність відшкодування ПДВ виробникам зерна і технічних культур при експорті фактично може трактуватися прямим митом на експорт.

За даними Мінекономіки, в лютому 2022 р. експорт становив 5,3 млрд дол. США, в березні – 2,7 млрд дол. США, звідси обсяг невідшкодованого ПДВ можна оцінити в 400–500 млн дол. США і 200 млн дол. США. Станом на квітень 2022 р. він становив близько 20 млрд грн. Загалом за місяці війни держава заборгувала 25–30 млрд грн відшкодувань.

Як стверджується, відшкодування експортерам ПДВ у більшості випадків має елемент корупційної складової, особливо

стосовно малих сільськогосподарських товаровиробників експортноорієнтованої продукції. На думку трейдерів, його величина повинна впливати на формування закупівельних цін на продукцію господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Проте за законами ринку ціна формується під дією попиту і пропозиції. У згаданому випадку проявляється принцип паритетності між сільськогосподарськими підприємствами і торгово–посередницькими структурами.

В зв'язку з відсутністю публічних даних в Україні виокремлюються певні закономірності, що відбуваються в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі їх опитування, проведеного органами Державної служби статистики.

За результатами дослідження сільськогосподарських підприємств у IV кварталі 2022 р. порівняно з попереднім кварталом спостерігається уповільнення темпів збільшення обсягів виробництва продукції. Лише 32% опитаних вважають, що у січні–березні 2023 р. відбудеться зростання закупівельних цін, у тому числі 34% на продукцію рослинництва, 25% на продукцію тваринництва.

Встановлено, що до найвпливовіших стримуючих чинників для суб'єктів господарювання сільськогосподарської сфери належать наступні: фінансові обмеження, погодні умови та інші фактори, що спричинені військовою агресією.

Незважаючи на зусилля уряду України та країн–партнерів, більшість опитаних сільськогосподарських підприємств не здійснюють відвантаження виробленої продукції до країн–імпортерів (55% опитаних – у межах країн ЄС, 71% – в інші країни світу). Основна причина такої ситуації – агресія росії. При цьому 84% опитаних суб'єктів господарювання оцінюють власні запаси на рівні достатніх обсягів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Вважаємо, що ліквідація ринку закупівель за готівку забезпечить значні надходження у вигляді сплачених податків до бюджетів різних рівнів та прозоре формування цін на сільськогосподарську продукцію на всіх етапах товароруху.

Варто відзначити, що запровадження механізму відшкодування експортерам ПДВ посилює диспропорцію в розвитку між малими та великими сільськогосподарськими товаровиробниками, вищим рівнем ефективності порівняно з першими.

В умовах висококонкурентного світового ринку та розвитку нетарифних обмежень імпорту можливості аграрного бізнесу до самостійного розвитку експорту суттєво обмежені. У цьому комплексний характер використання широкого спектра заходів і механізмів підтримки експорту виступає визначальним чинником успішної реалізації експортного потенціалу країни та його диверсифікації. У сукупності детальне вивчення світового досвіду розвитку зовнішньоторговельної діяльності у сфері експорту сільськогосподарської продукції та продовольства дозволяє розробляти й широко застосовувати найефективніші практики та інструменти підтримки і стимулювання експорту продовольства із урахуванням національних ресурсів та особливостей України.

В повоєнний період відродження аграрної економіки постає завдання розробка стандартів нових якості агропродовольства, які адаптовані до вимог ЄС а також систему простежуваності руху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача. Крім того, необхідно вирішення проблеми формування системи державного протекціонізму при просуванні продовольчих товарів на зовнішніх ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня – 10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznnya-%E2%80%9410-cherhvnya-2022.pdf>.
2. Ukraine IDP figures: General population survey (March 2022): Preliminary findings. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-idp-figures-general-population-survey-march-2022-preliminary-findings>.
3. Кількість безробітних в Україні сягає 2,9 млн осіб – НБУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/3/696678/#:~:text=>
4. Експерти порахували кількість безробітних в Україні та падіння доходів населення у 2022 році. URL: <https://argumentua.com/novini/eksperti-porakhuvali-k-lk-st-bezrob-tnikh-v-ukra-n-ta-pad-nnya-dokhod-v-naselennya-u-2022-rot>.
5. Ціни на бензин, дизпаливо, газ на АЗС України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/>.
6. В Україні понад п'ять мільйонів гектарів земель непридатні до використання через війну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3677338-v-ukraini-ponad-pat-miljoniv-gektariv-zemel-nepridatni-do-vikoristanna-cerez-vijnu-gajdu.html>.
7. Agricultural market information system, Market monitor. URL: <https://bit.ly/3MgPMGW>.
8. Поперечний С. І. Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Харчові технології. 2016. Т. 18. № 1 (4). С. 212–216.
9. Улько Є. М. Біржовий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Агросвіт. 2015. № 12. С. 13–22.
10. Кузьминчук Н. В., Куценко Т. М., Терованесова О. Ю., Василяшко Н. М. Стратегічний підхід в системі управління товарними біржами: світовий та вітчизняний досвід. Інтернаука. Міжнародний науковий журнал. Серія : Економічні науки. 2022. № 6. С. 111–119.
11. Чичуліна К. В. Рекомендації щодо управління ціновими ризиками аграрних підприємств на товарних біржах. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 41. С. 194–202.
12. Кузьмінов М. В. Євроінтеграційний потенціал реструктуризації експорту сільськогосподарської продукції України. Стратегія розвитку України. 2017. № 1. С. 88–92.
13. Білянський Ю. О. Оцінка конкурентоспроможності експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 46. С. 13–22.
14. «Справжній шок» – асоціація агробізнесу про нові вантажні тарифи «Укрзалізниці». URL: <https://suspilne.media/256017-spravznij-sok-asociacia-agrobiznesu-pro-novi-vantazni-tarifi-ukrzaliznici/>.
15. Аграрії зазнають найбільше збитків через порушену логістику. URL: <https://mind.ua/publications/20250442-agrariyi-zaznayut-najbilshe-zbitkiv-cherez-porushenu-logistiku-chi-mozhna-comu-zaraditi-navit-pid-chas#:~:text=>
16. УЗА не підтримує зростання залізничних тарифів. URL: <https://infoindustria.com.ua/uza-ne-pidtrimu%d1%94-zrostannya-zaliznichnih-tarifiv-zovsim/>.
17. Злидник М. І. Методика оцінки експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2020. Вип. 39. С. 23–27.

18. Дідович І. І., Муравйов Ю. В., Борис Н. М., Маліновська М. В. Аналіз та перспективи розвитку світового ринку органічної продукції. Scientific Bulletin of UNFU. 2024. № 34 (1). С. 48–52.

19. ExportImport bank of the United States. URL: <https://www.exim.gov>.
20. Federal State Marketing Improvement. URL: <http://www.ams.usda.gov/AMSv1.0/fsmip>.

REFERENCES

1. Vymushena mihratsiya i viyna v Ukraini (March 24 – June 10, 2022). Retrieved from: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-%E2%80%94-10-chervnya-2022.pdf>.
2. Ukraine IDP figures: General population survey (March 2022): Preliminary findings. Retrieved from: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-idp-figures-general-population-survey-march-2022-preliminary-findings>.
3. Kilnist bezrobitnykh v Ukraini syahaye 2,9 mln osib – NBU. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/3/696678/#:~:text=>
4. Eksperty porakhuvaly kilnist bezrobitnykh v Ukraini ta padinnya dokhodiv naselennya u 2022 rotsi. Retrieved from: <https://argumentua.com/novini/eksperti-porakhuvali-k-lk-st-bezrob-tnikh-v-ukra-n-ta-pad-nnya-dokhod-v-naselennya-u-2022-rot>.
5. Tsiny na benzin, dizpalivo, haz na AZS Ukrainy. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/>.
6. V Ukraini ponad p'yat' mil'yoniv hektariv zemel' neprydatni do vykorystannya cherez viynu. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3677338-v-ukraini-ponad-pat-miljoniv-gektariv-zemel-nepridatni-do-vikoristanna-cerez-vijnu-gajdu.html>.
7. Agricultural market information system, Market monitor. Retrieved from: <https://bit.ly/3MgPMGW>.
8. Poperechniy, S. I. (2016). Tsinoutvorennya na sil's'kohosporad's'ku produktsiyu. *Naukovi Visnyk L'viv's'kogo natsional'nogo universitetu veterynarnoyi medytsyny ta biotekhnologiy imeni S. Z. Hzhys's'kogo*, 18(1), 212–216.
9. Ul'ko, Ye. M. (2015). Birzhovyy mekhanizm tsinoutvorennya na sil's'kohosporad's'ku produktsiyu. *Ahrosvit*, (12), 13–22.
10. Kuz'minchuk, N. V., Kutsenko, T. M., Terovanesova, O. Yu., & Vasy lashko, N. M. (2022). Stratehichnyi pidkhid v systemi upravlinnya tovarnymi birzhami: svitovyy ta vitchyznyanyy dosvid. *Internauka. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal. Seriya: Ekonomichni nauky*, (6), 111–119.
11. Chychulina, K. V. (2020). Rekomendatsii shchodo upravlinnya tsinovymy ryzykami ahrarykh pidpryyemstv na tovarnykh birzhakh. *Infrastruktura rynku*, (41), 194–202.
12. Kuz'minov, M. V. (2017). Yevrointehratsiynnyy potentsial restrukturyzatsii eksporto sil's'kohosporad's'koyi produktsii Ukrainy. *Strategiya rozvytku Ukrainy*, (1), 88–92.
13. Bil'yans'ky, Yu. O. (2020). Otsinka konkurentospromozhnosti eksporto-oriyentovanoi sil's'kohosporad's'koyi produktsii. *Infrastruktura rynku*, (46), 13–22.
14. «Spravzhniy shok» – asotsiatsiya ahrobiznesu pro novi vantazhni taryfy «Ukrzaliznitsi». Retrieved from: <https://suspilne.media/256017-spravzhnij-sok-asociacia-agrobiznesu-pro-novi-vantazni-tarifi-ukrzaliznici/>.
15. Ahraryi zaznayut naibilshe zbytki vcherez porushenu lohistiku. Retrieved from: <https://mind.ua/publications/20250442-agrariyi-zaznayut-najbilshe-zbitkiv-cherez-porushenu-logistiku-chi-mozhna-comu-zaraditi-navit-pid-chas#:~:text=>

16. UZA ne pidtrymue zrostannya zaliznychnykh taryfiv. Retrieved from: <https://infoindustria.com.ua/uza-ne-pidtrimu%20zrostannya-zaliznichnih-tarifiv-zovsim/>.
17. Zlydnyk, M. I. (2020). Metodyka otsinky eksportnogo potentsialu vitchyznyanykh vyrobnykiv sil's'kohosporad's'koyi produktsii. *Naukovi visnyk Kher sons'kogo derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, (39), 23–27.
18. Didovych, I. I., Muravyov, Yu. V., Borys, N. M., & Malinovs'ka, M. V. (2024). Analiz ta perspektyvy rozvytku svitovoho rynku orhanichnoi produktsii. *Scientific Bulletin of UNFU*, (34), 48–52.
19. Export-Import Bank of the United States. Retrieved from: <https://www.exim.gov>
20. Federal State Marketing Improvement. Retrieved from: <http://www.ams.usda.gov/AMSV1.0/fsmip>.

Ihor Paska, Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Economics, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Ivan Svytnous, Doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Iryna Artimonova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Banking, and Insurance, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Serhii Ostapenko, Doctor of Philosophy in Economics, Investment Project Analyst, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Natalia Prysiazniuk, Candidate of Veterinary Sciences, Associate Professor of the Department of Ichthyology and Zoology, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Strategic Directions for Enhancing the Competitiveness of Agricultural Products in External Agri-Food Markets

Abstract

Introduction. Amidst the intensifying global food crisis of the 21st century, agriculture has become a pivotal sector in the global economy. It not only ensures food security but also serves as a promising source of revenue. Moreover, effective agricultural development significantly contributes to national economic growth and poverty reduction. Given wartime conditions, developing a unified state policy for ensuring economic security is crucial for enhancing the competitiveness of the agricultural sector and stabilizing Ukraine's economic situation.

Methodology. This study employs general scientific and specialized economic research methods, including a systematic approach to studying interconnections among facts, phenomena, and processes in export-import activities in agri-food markets. Statistical analysis was used to study key dynamics of trade in agri-food products by domestic agricultural producers with partner countries. The comparative method was employed to compare export-import operations across different time periods to identify cause-and-effect relationships. Grouping methods identified individual factors influencing the development of external agri-food trade, while dialectical and abstract-logical methods helped formulate theoretical generalizations and conclusions. Graphical methods were applied to study relationships, trends, and regularities in the economic and organizational support of external economic activities of agribusiness entities.

Results. Eliminating cash-based procurement schemes would significantly increase tax revenues at various budget levels and ensure transparent pricing of agricultural products throughout the supply chain.

It should be noted that the VAT refund mechanism for exporters exacerbates disparities between small and large agricultural producers, favoring the latter due to higher efficiency levels. In the highly competitive global market and amid the development of non-tariff import restrictions, the ability of agribusinesses to independently develop exports is significantly constrained. A comprehensive approach involving a wide range of export support measures and mechanisms is crucial for successfully realizing and diversifying the country's export potential. A detailed study of global experiences in external trade development in agricultural and food exports allows for the adoption and widespread application of the most effective practices and tools to support and stimulate food exports, considering Ukraine's national resources and characteristics.

Keywords: agricultural products; export; import; state support; external markets; foreign trade.

Cite as: Paska, I., Svytnous, I., Artimonova, I., Ostapenko, S., and Prysiazniuk, N. (2024). Strategic directions for enhancing the competitiveness of agricultural products in external agri-food markets. *Economic analysis*, 34 (3), 497-508. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.497>